

Benidorm a través dels ulls de Joan Fuster (1952-1988)

Sergi CASTILLO PRATS

Resum: Aquest treball analitza la relació de Joan Fuster i Ortells amb la ciutat de Benidorm a través de la seua obra i de la seua correspondència. La relació de l'assagista amb la ciutat turística va ser escassa, ja que la va visitar poques vegades, però els textos en què apareix mencionada són d'un elevat interès pel moment històric, previ a l'expansió urbanística, o tot just en el desenvolupament d'aquesta. A més, la correspondència que va mantindre amb diferents personalitats rellevants vinculades a la ciutat o amb dirigents d'aquesta, com l'historiador Pere Maria Orts i Bosch o l'alcalde Pere Zaragoza Orts, ens ofereix una crònica precisa de l'evolució que va experimentar Benidorm des dels anys cinquanta fins als vuitanta, sempre des del seu punt de vista personal. Analitzarem els textos i la relació epistolar que relaciona Fuster amb Benidorm per a conèixer el seu pensament al voltant de la transformació que vivia la ciutat, així com les seues impressions i les dels contemporanis amb qui mantenia relació.

Paraules clau: Joan Fuster, Benidorm, Pere Zaragoza, Pere Maria Orts, turisme, biquini, El País Valenciano

Resumen: Este trabajo analiza la relación de Joan Fuster i Ortells con la ciudad de Benidorm a través de su obra y de su correspondencia. La relación del ensayista con la ciudad turística fue escasa, ya que la visitó pocas veces, pero los textos en que aparece mencionada son de un elevado interés por el momento histórico, previo a la expansión urbanística, o justo en el desarrollo de esta. Además, la correspondencia que mantuvo con diferentes personalidades relevantes vinculadas a la ciudad o con dirigentes de esta, como el historiador Pere Maria Orts i Bosch o el alcalde Pere Zaragoza Orts, nos ofrece una crónica precisa de la evolución que experimentó Benidorm desde los años cincuenta hasta los ochenta, siempre desde su punto de vista personal. Analizaremos los textos y la relación epistolar que relaciona Fuster con Benidorm para conocer su pensamiento alrededor de la transformación que vivía la ciudad, así como sus impresiones y las de los contemporáneos con quien mantenía relación.

Palabras clave: Joan Fuster, Benidorm, Pere Zaragoza, Pere Maria Orts, turismo, biquini, El País Valenciano

1. Introducció

Joan Fuster i Ortells (1922 – 1992) és l'intel·lectual valencià més rellevant del segle XX. La seua vida va transcórrer a Sueca (la Ribera Baixa), des d'on va desenvolupar una intensa activitat com a escriptor.¹ Cal destacar els estudis sobre història cultural i lingüística del país i els assaigs de contingut humanístic, així com nombroses col·laboracions periodístiques. De la seua extensa bibliografia destaquem llibres com *Nosaltres els valencians* (1962) o *Diccionari per a ociosos* (1964). L'any 1962 suposà per a Fuster una data decisiva i l'inici d'una campanya contra ell en els diaris de València, la qual cosa li concità enemistats i fins i tot dos atemptats els anys 1978 i 1981.

En aquest treball ens centrarem en dos dels seus llibres per les referències que hi fa a Benidorm: *Dos quaderns inèdits* (2004) i *El País Valencià* (1962). Dels articles escrits en premsa, analitzarem el publicat a la revista Destino amb el títol «Benidorm parada y fonda» el 1961. La correspondència de Joan Fuster que conté la Biblioteca de Catalunya, dipositària del llegat de l'autor, la conformen vora 20,000 documents, que inclouen postals, cartes i telegrams. Destacarem algunes referències a Benidorm de gran interès, com les tres cartes que li va enviar l'alcalde Pere Zaragoza o la llarga correspondència amb Pere Maria Orts i Bosch.

La primera visita que va fer Fuster a Benidorm es va produir el 1955, just abans de la gran transformació urbanística de la ciutat, i en el transcurs d'un viatge més llarg al sud del País Valencià, el que suscita una crònica de gran interès. Hi ha constància de moltes invitacions a la ciutat, de particulars o d'entitats, com la que li va fer la revista Canigó el 1970 perquè participara de jurat en un premi de pintura que es portaria a taerme a Benidorm. A finals dels anys setanta, va participar com a jurat en un concurs de pintura i escultura que organitzava l'Ajuntament de Benidorm. Ho sabem pel testimoni de l'artista Juan Carlos Bayod Serafini, qui en una carta fa referència a una exposició en la qual coincidí amb l'escriptor.² També formaren part del jurat d'aquell concurs «el pintor Massot, l'escriptor i crític Guillamet i altres persones del món de l'art». En la missiva que li va enviar Bayod a Fuster, l'artista critica un article de l'assagista en *La Vanguardia* (16/06/1982) titulat «Confesión personal. El problema de escribir». En la col·laboració periodística a la qual al·ludia el pintor, i que va ser l'origen del contacte entre els dos, Fuster afirmava irònicament que admirava alguns col·legues que escrivien de tot:

1 Informació del lloc oficial *Espai Joan Fuster de Sueca*. <<https://espaijoanfuster.org/biografia-joan-fuster-i-ortells/>>. consultat el 17 de març del 2023.

2 Bayod ens ha confirmat a través d'un correu electrònic la visita de Fuster a Benidorm i la coincidència al jurat del certamen.

Y les admiro: les admiro por su temeridad, por su ingenua —o no tan ingénuas— impavidez, o por la elegancia con que suscriben infamias o simples imbecilidades [...] Cuando se ha de 'hablar' de algo, conviene hacerlo con... ¿con ira? Pues sí. (La Vanguardia, 16/06/1982)

32.912

J. C. BAYOD SERAFINI
GRAN VIA, 588, 2.º, 2.ª
BARCELONA - 11 - ESPAÑA

Barcelona, 17 de Junio de 1982

Estimado amigo

Hace ya bastantes años tuve la suerte de conocerte en una muestra de Arts, en Benidorm, en la que yo participé. Tuvimos una --para mí-- estimulante charla, en compañía de mi buen amigo --ya difunto-- el pintor Massot, el escritor y crítico Guillamet, y algunos críticos más de Arte, Artistas y Escritores que participá-bamos. Solo recuerdo unas palabras de toda la larga charla. Me dijiste "Tu pintura me interesa porque después de conocerse la identificación contigo, por esto sé que es auténtica" Esta frase --reconstruida por mí en el recuerdo-- impulsó mi vida hacia el más recto camino de la creación. Quizás de la co-creación, pues yo creaba mi obra y mi obra me creaba a mí.

Vi claro que el camino de la creación no es otro que el iniciático. Que no debo pretender adctorar o intentar cambiar la vida de los demás que nada quieren de mí. --cosa que me cuesta pues soy un pedagogo nato-- Pero cada hombre es un Dios --admitiendo, claro está, que hay mucha estupidez en el Olimpo-- y el Artista Creador dice lo que algunos tienen en la punta de la lengua, por lo que sería una quimera pretender hacerse oír por quienes aún no han entendido por tener sus oídos cerrados. Sería picar en hierro frío.

Creo que la "ira" de que hablas en tu artículo; Vanguardia 16-VI-82, es una buena muestra de tu frustración de Hombre que ha entendido --casi todo-- que busca su perfección --que se culminará con la perfección de su entornoque es tan él como su mano o sus ojos-- y no sabe regresar a sí mismo con la humildad de quien hace lo que puede.

En verdad el gran enemigo del creador es su Totem Cosmico. Totem del hombre que ve casi claro y lo entiende casi todo.

Conozco tu ira porque ha dominado mi sentir en múltiples ocasiones, pero sigo luchando --sin ira-- contra ella.

Me amo y busco el entenderme como hombre, con mis buenos y mis malos, porque es que solo así podré entender y amar a los demás y con ello vivir en paz, crear algo que valga la pena, ...y el que tenga oídos oiga!

Querido amigo, creo que te siento en lo inexplicable y vuelves a reconfortarme.

Un fuerte abrazo,

JMF

Mitjançant una altra carta que conserva la Biblioteca Catalana, se sap que Fuster va declinar participar l'any 1985 en els Cursos Internacionals que organitzava la Universitat d'Alacant (UA) a Benidorm i on va ser convidat a pronunciar una conferència pel catedràtic de Filologia Catalana Rafael Alemany Ferrer. La UA oferia a l'escriptor 30.000 pessetes més dietes i allotjament en hotel.

1.1 Antecedents

Els primers contactes de Joan Fuster amb Benidorm van ser a través dels llibres. De fet, en les referències que fa a la ciutat en *El País Valencià* l'autor cita com a autoritat Gabriel Miró i el seu treball *Años y leguas* (1926) per a parlar de La Marina i de Benidorm:

Algunos imaginativos veían en Benidorm un pueblo con pórticos, aras y dioses de mármoles blancos. Sigüenza no veía en Benidorm más que Benidorm, sin mármoles, sin nada clásico. Benidorm sumergido entre azules perfectos mediterráneos. Una gracia, una felicidad inocente de claridades que, como la felicidad y la inocencia de los Hombres, daba miedo de que se rompiesen. Azules Nuevos, como recién cortados; azules calientes, azules de pureza. Esa pastosidad y esa levedad de la luz se originaban de la armonía de todo lo que constituye y es Benidorm, aún antes, mucho antes de serlo. (Miró 1926: 72)

Segons Francisco Amillo,³ l'inici d'aquest passatge de Gabriel Miró, la referència a pòrtics i a marbres blancs, és una contestació a l'escriptor i polític Emilio Castelar, qui estiujava en casa del senador Joan Thous a Benidorm. En un article publicat el 1859 —i rebutjat uns anys després per Miró—, Castelar afirmava que les penyes caigudes de Serra Gelada semblaven «columnas rotas, estatuas mutiladas, ruinas de templos, aras hechas mil pedaços, altares antiguos heridos y destrozados, dioses que el mar estaba devorando; en una palabra, el naufragio de un pueblo, de una civilización».

A més del que va llegir de Benidorm, sabem que Fuster coneixia el poble a través d'alguns amics, com veurem en l'apartat següent, i de diversos testimonis molt propers, com el poeta Vicent Andrés Estellés i Pere Maria Orts i Bosch. La relació entre Estellés i Fuster es forjà en els anys cinquanta, quan

3 Del blog *Histobenidorm*. <<https://histobenidorm.blogspot.com/2016/06/>>, consultat el 21 de març del 2023.

coincidiren a València en les tertúlies del Grup Torre —l'editorial de Xavier Casp i Miquel Adlert— i perdurà en el temps. Vicent Andrés Estellés (Burjassot 1924 – València 1993) va visitar Benidorm per primera vegada l'agost del 1944 amb motiu dels primers Jocs Florals organitzats a la localitat i que utilitzaven exclusivament en castellà. Havia publicat en aquesta llengua al periòdic Jornada i vivia a Madrid, on estudiava a l'Escola Oficial de Periodisme. Als Jocs Florals de Benidorm va guanyar dos premis, un en l'apartat dedicat a l'apòstol Sant Jaume i un altre en la secció de temes mariners. Aquells dies s'allotjà en l'hostal Ronda, encarat al moll i molt a prop del carrer Condestable Zaragoza, on estava el cine en el qual es lliuraren els guardons el 20 d'agost d'aquell mateix any.⁴ Casualment el mateix 1944 en que Estellés triomfava a Benidorm, Fuster participava en l'organització dels Jocs Florals a Sueca.

El del 1944 va ser un estiu molt especial per a Estellés qui, amb tan sols vint anys, i segons els seus textos, descobria l'amor a Benidorm. Un any després, el 1945, va tornar i va guanyar de nou la flor natural del certamen. El fruit d'aquestes estades del poeta a la població de la Marina Baixa son deu sonets amb el títol «Benidorm, 1944», publicats l'any 1971 dins del llibre L'inventari clement. Al llarg de la seua trajectòria literària, Estellés faria diferents referències a aquell “primer amor” i a l'ídil·lic escenari, amb diferents poesies arreplegades en la seua obra pòstuma, Mural del País Valencià, o en un article a Las Provincias firmat amb el pseudònim de Roc (Almiñana 2022).

2. La correspondència

2.1 Benidorm, lloc de pas

Gran part de la correspondència de Fuster conté referències a Benidorm per ser el lloc d'estiueig o descans dels seus amics i coneguts, alguns d'ells de gran rellevància intel·lectual, els quals volien aprofitar l'estada a aquesta ciutat turística del País Valencià per visitar l'escriptor a Sueca, on solia rebre'ls, o per convidar-lo a una visita al lloc en què es trobaven. Una de les cartes més curioses és la de l'editor i activista català Joan Crusellas, amb qui col·laborava Fuster, qui es va interessar per adquirir terrenys a Benidorm l'any 1956. En una carta datada el 15 d'abril d'aquell any, Crusellas li explicava el següent:

No és que vullgui [sic] un terreny de cultiu ni res d'això. Voldria un simple terreny on poder construir una caseta de cara a la platja. Benidorm és un bell lloc, i em plauria. T'agrairia molt que em fessis saber a qui dirigir-me, o bé, que tu mateix em diguessis els preus

⁴ Del Diccionari de Benidorm. <<http://www.diccionariдебенидорм.org/entrada/623/jocs-florals>>. consultat el 17 de març del 2023.

per pams o per metres. El terreny hauria d'ésser prop de la platja, el més a prop possible.

Ningú havia al·ludit a la faceta immobiliària de l'assagista, però en un altre escrit amb data del 24 de juny, Crusellas li anuncia a Fuster que visitarà València, «parlarem amb tots, i si és possible compraré el terreny». Lamentablement no disposem de la resposta de Fuster, però, pel que diu l'editor en aquesta segona missiva, Fuster li va transmetre la informació sol·licitada.

2192

Barcelona, 15 d'Abril del 1956.

Sr. Don Joan Fuster.
Sant Josep, 10.
SUECA.

Benvolgut amic :

La present et sorprendrà. No penso parlar de literatura. I si en parlo, no serà aquesta la intenció primicera.

Es tracta senzillament de preguntar-te sobre les possibilitats de comprar un terreny en una de les vostres platges, de preferència Benidorm.

No és que vullgui un terreny de cultiu ni res d'això. Voldria un simple terreny on poder construir una caseta de cara a la platja.

Benidorm és un bell lloc, i em plauria. T'agrairia molt que em fessis saber a qui dirigir-me, o bé que tu mateix em diguessis els preus per pams o per metres. El terreny hauria d'ésser prop de la platja, el més a prop possible.

Estic disposat a traslladar-me a València per venir-lo a veure, i si n'hi ha més d'un, millor, que podria escollir.

No et faci estrany res d'això. Ja t'explicaré personalment el què, però és cosa que voldria fer prompte. Et prego que m'informis.

També m'hauries de dir si saps anglès, i això és cosa que no té res a veure amb el terreny, més aviat està relacionat amb literatura i amb futurs programes.

Vaig escriure a Casp i m'ha contestat **A**lert enviant-me una narració. Encara no l'he llegida.

També vaig escriure a Maria Beneyto, i m'ha contestat immediatament. No en tinc prou. Necessitem més valencians.

Suposo que ja hauràs rebut tots els exemplars de l'Ocell de Paper. Ja vaus com marxa la cosa. Serà una antologia exhaustiva però amb dignitat.

Estic preparant de manera imminent la col·lecció d'assaig. Cal acabar el primer llibre que gairebé ja està llest. I falta la pitjor part, que és la censura.

L'arquitecte Eduardo Mangada Samain es creuà diversos escrits amb Fuster l'any 1967, just quan planejava canviar la seua residència personal de San Sebastià a València. Curiosament, Eduardo Mangada és el net de Rosa de la Oz i netastre de Margarita de la Oz,⁵ aquesta última, la famosa viuda Mangada que allotjà l'estiu del 1956 en la seua casa de Benidorm la parella formada per la poeta nord americana Sylvia Plath i l'escriptor britànic Ted Hughes durant la seua lluna de mel per Espanya en què buscaven inspiració literària. La viuda Mangada, tia iaia de l'interlocutor de Fuster, protagonitza un dels relats més coneguts de la guanyadora del prestigiós premi Pulitzer. També apareixen moltes referències a la viuda Mangada en el diari i en les cartes que la poeta envià a las seua mare des de Benidorm i que foren publicades amb gran èxit editorial. En elles, Plath descriu aquesta casa situada en primera línia de la platja —actual cafeteria Manila— i l'extraordinari impacte que li va provocar descobrir Benidorm. En la primera carta a la seua mare, arreglada per Pasqual Almiñana en la revista Sarrià n° 6, Plath afirma el següent:

Su casa es un gran estudio de color café con leche, más cercana a la playa [...], con una palmera y un pino en el patio delantero y jardín a un lado y detrás, lleno de geranios rojos, margaritas blancas, rosales y una higuera [...] y a lo lejos unas colinas montañosas; todo de una increíble belleza [...]

De las cuatro habitaciones que tenía para alquilar arriba, nos enamoramos de esta en la que estamos viviendo ahora: [...] ¡Pero lo que es una gloria es el gran ventanal que da a la terraza! Aquí estoy sentada ahora, secándome el pelo recién lavado, de cara a esa enorme extensión de Mediterráneo azul, chispeante de sol [...]

Nuestra vida es increíblemente hermosa, y permanecemos anclados aquí hasta el 29 de septiembre, cuando regresaremos a Cambridge, donde yo me quedaré. ¡Hay tantas cosas que contar en este hermoso lugar! (Almiñana: 2011, 102)

5 La periodista Ana R. Cañil és l'autora del descobriment del nom de la viuda Mangada, el que li va permetre posar-se en contacte amb Eduardo Mangada Samain als seus 97 anys. Rosa de la Oz va ser la primera esposa d'Eduardo Mangada. Amb ells vivia la seua germana Margarita, qui tenia cura dels dos fills de la parella, Eduardo i Adolfo. Quan va morir Rosa, Margarita de la Oz es va casar amb Eduardo i, amb la mort d'aquest, el 1932, es va convertir en la viuda Mangada que tant va impactar l'escriptora Sylvia Plath. Ana R. Cañil conta la troballa en el podcast de la Ser *Las amantes extranjeras*, <<https://cadenaser.com/audio/1693125604622/>>, consultat el 27 d'agost del 2023.

Mangada, a l'igual que els seus avantpassats, era una persona marcada políticament. De fet, el seu pare, republicà i comunista, fou metge de les brigades internacionals. El xalet familiar en el qual s'allotjaren Plath i Hughes va ser ocupat durant un temps per la Sección Femenina de Falange Española, però Margarita de la Oz, —viuda Mangada—, el va recuperar en els anys cinquanta i llogava habitacions per a poder substituir en els anys difícils de postguerra. Per la correspondència amb Joan Fuster, sabem que el netastre de la viuda de Mangada va treballar durant uns anys al País Basc, però volia tornar a València, la terra de la seua dona, i ja tenia treball, però estava molt preocupat per la vida cultural que hi havia a la ciutat. L'any 1967, en què es creuen les cartes, l'arquitecte encara tenia residència a Benidorm i la visitava freqüentment, i tracta de concertar una visita a casa de l'escriptor, al qual havia conegut a Alcoi, en un acte on segons explica, van coincidir amb Oriol Bohigas.

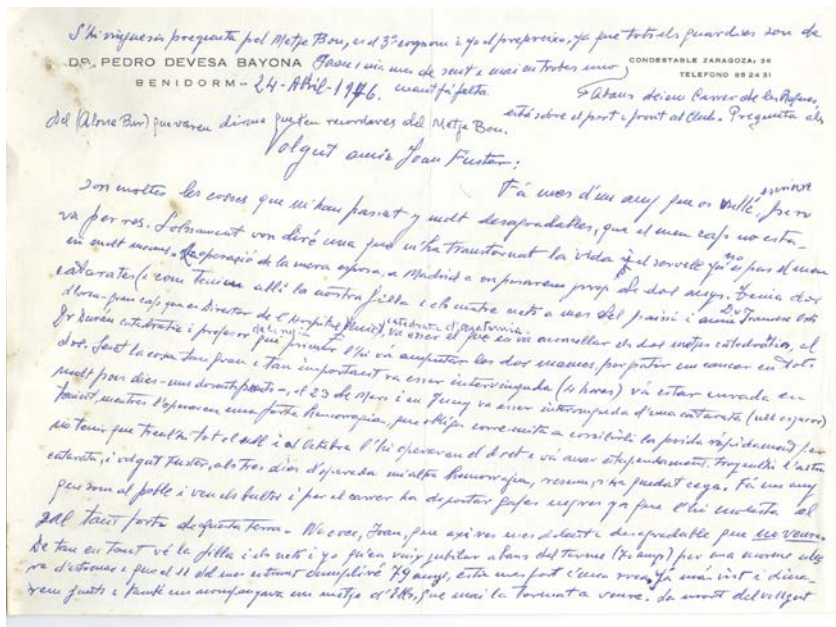
Para aclarar mi situación, y aunque parezca una pedanteria, mi problema económico lo tengo resuelto aquí, y no dudo que ahí también. Lo que busco es un sitio donde podamos yo y los míos participar lo más plenamente posible en una vida, física y culturalmente creativa como nuestra [...] Quiero pedirte perdón por esta casi confesión abusiva, y aunque no sea muy concreta, me gustaría saber tu opinión sobre la situación allí. No es un consejo lo que te pido, sino tu simple visión del problema. Estoy seguro que me ayudaría mucho. Si te incomoda escribir, aprovecharé una próxima ocasión para poder hablar sobre todo esto. [...] (16/04/67)

Malgrat aquestes intencions, sembla que Eduardo Mangada s'instal·là definitivament a Madrid, on trobà l'ambient cultural i participatiu que buscava. De fet, amb l'arribada de la democràcia es va convertir en regidor del govern de Tierno Galván a l'Ajuntament de Madrid i consejero de Medi Ambient, Habitatge i Urbanisme de la Comunidad de Madrid.

Altre dels interlocutors de Fuster fou Carlos Ramírez de Dampierre, traductor, intèrpret, assagista i poeta, mereixedor del Premio Nacional de Traducción Fray Luis de León el 1978. Aquest, contactà amb Fuster l'any 1978. Hi ha dos cartes i un telegrama en les quals es parla de la traducció de l'obra de l'influent pensador i magistrat francès Michel de Montaigne, que havia de publicar l'editorial Alfaguara. Fuster rebutja col·laborar en aquest projecte i al·lega motius de salut. Carlos R. de Dampierre li escriu des de Benidorm on va tindre residència des del 1977 fins al 1983.⁶ Per últim, l'editor Manuel Riera Clavillé li diu l'any 1983 que estarà uns dies a Benidorm, per si vol visitar-lo.

També hi ha correspondència de benidormers, uns escrits en els quals es revetla una relació de gran amistat. És el cas de Josep Santiago i J.M. Rort que l'any 1965 li proposen una data per a visitar-lo a Sueca amb uns amics i familiars de Benidorm, aprofitant que van a València per reunir-se amb el cantant Raimon. O de Josep Antoni Devesa —qui va ser cronista de Dénia—, de qui trobem 36 cartes, i el metge Pere Devesa Bayona, conegut com el “metge Bou”. Aquest últim, en una carta datada el 22 de juny del 1976 explica amb tot detall l'estat de salut de la seua dona, que ha sigut operada de cataractes i ha quedat sense visió. També aprofita i el convida a sa casa de Benidorm, amb una descripció que defuig l'estereotip que en aquell moment ja devia haver-hi de la ciutat: «El nostre Benidorm no és el que imagines. El nostre és el camp alicantí [sic] amb olor d'ametler i garrofer i xarrades amb la gent dels voltants. Bassa per a banyar-se i a sol post una finestra enmig del silenci». El mateix amic li remet una altra carta el 24 d'abril de 1976, per continuar parlant dels problemes de salut de la família i li aclareix quin és el seu domicili al carrer Condestable Zaragoza, 36, «abans dèiem Carrer de les Roques, està sobre el port i front al Club», li matisa.

⁶ Carlos Rodríguez de Dampierre va mantindre correspondència amb el poeta Jorge Guillén, poeta de la *Generación del 27* des de Benidorm. La Biblioteca Nacional de España té registrades cinc cartes que li arribaren a Guillem, premi Miguel de Cervantes el 1979. <<https://datos.bne.es/edicion/a6903845.html>>, consultat el 14 de març del 2023.

2.2 Pere Maria Orts i Bosch

La Biblioteca Catalana guarda 48 escrits que es creuaren Pere Maria Orts i Bosch i Joan Fuster des del 1952 fins al 1988. En l'Arxiu Pere Maria Orts i Bosch que hi ha a la Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu, es guarden 10.000 cartes, però tan sols hi ha una dirigida a Joan Fuster, de l'any 1992, en la qual parla de sant Vicent Ferrer. Està en la caixa 60 de les 63 de què disposa el fons.⁷ Orts i Bosch (València 1921 – 2015) ha sigut una persona transcendental per a la memòria de Benidorm per les seues troballes al voltant d'episodis històrics com l'atorgament de la Carta de Poblament per Bernat de Sarrià o l'arribada de la imatge de la Mare de Déu del Sofratge. L'Ajuntament de Benidorm el va distingir amb el reconeixement de Fill Adoptiu, i li va entregar la Distinció Cultural Ciutat de Benidorm. La seua residència estava a València, però passava algunes èpoques de l'any a Benidorm, on hi era part de la seua família, i a Sueca, on tenia terres i possessions de la seua àvia materna.

Ens trobem davant dos erudits, dos personatges cabdals del segle XX valencià que foren amics i que, a més, tingueren vides molt semblants: estudiaren dret però no exerciren d'advocats, visqueren rodejats de llibres, realitzaren una tasca investigadora rellevant sobre la història i la identitat

⁷ Arxiu Pere Maria Orts, <<https://bv.gva.es/documents/167016322/167348540/Orts+i+Bosch%2C%20Pere+Mar%C3%ADa/660391d0-4bd5-4cd8-9d52-bf2b4e479674>>. consultat el 20 de març del 2023.

del poble valencià, reberen el màxim reconeixement per part de les institucions valencianes —Fuster va rebre l'Alta Distinció de la Generalitat el 1992, i Orts el 2006—, formaren part de les institucions amb capacitat normativa per a la llengua fins a la seua mort —Fuster en l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) des del 1978 i Orts en l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL) des del 2001— i portaren una vida personal molt discreta i moriren sense descendents. La relació Orts-Fuster s'inicià l'estiu del 1932, tal com explica l'historiador en l'entrevista publicada al llibre *Ser Joan Fuster. 33 visions sobre l'escriptor*.

Els meus pares tenien el costum d'anar-hi [a Sueca] per les veremes de l'arròs. I a mi, l'any 1932 em van suspendre l'assignatura de dibuix. Aquell estiu vam anar a Sueca, com tots els anys, i algú li va dir a mon pare que el pare de Joan feia classes de dibuix. Van parlar i es van posar d'acord. Això era ja pel mes de setembre. Don Joan em va corregir els meus dibuixos. Després vaig aprovar l'assignatura quan me'n vaig examinar. I allí vaig conèixer Joan, quan jo tenia onze anys i ell en tenia deu. (Orts 2008: 17)

Pere Maria Orts tenia casa al carrer de la Punta de Sueca. Era un any major que Fuster i aquell estiu va fer colla d'amics a la població de la Ribera Baixa, però amb Joan «tenia més amistat, perquè anava tots els dies a sa casa». L'historiador explica a l'entrevista que passaven el temps jugant a la pilota al carrer, «o fèiem ratlles a la vorera i llançàvem una pedra per veure si aplegava o no a la ratlla. O enrotllàvem la trompa amb un fil i la llançàvem. Després miràvem d'agarrar-la amb la mà mentre rodava perquè continuara rodant damunt la mà. En fi, eren els jocs habituals entre els xiquets de l'època». A partir del 1936, degut a la guerra civil, la família d'Orts i Bosch va deixar Sueca, ja que la seua casa va ser ocupada i s'hi hostatjaren «set o vuit famílies vingudes de Madrid», però l'amistat entre ells dos «ja no es va trencar mai». El retrobament es produí anys més tard en la Universitat de València, on els dos van estudiar dret. Això sí, per la diferència en l'edat, el de Sueca formava part d'una promoció posterior.

Va ser el nostre retrobament després de la guerra. Ell va entrar-hi un any darrere meu, perquè tenim un any de diferència. Quan va arribar vaig anar a saludar-lo. [...] Durant l'època universitària ens trobàvem tots els matins a la Nau. Això va ser fins l'any 1965. (Orts 2008: 18)

En l'època de la universitat, Pere Maria Orts anava a les reunions de Lo Rat Penat, on va perfeccionar el seu valencià. En aquelles reunions coincidia amb Joan Fuster, Josep Lluís Jiménez Fayos, Fèlix Martínez Almela i Fermí Cortés. El gramàtic Carles Salvador impartia les classes. Orts afirma que en aquells moments no tenien «preocupacions polítiques [...]». La nostra

preocupació pel valencià era una preocupació purament cultural». Durant l'època universitària, Fuster i Orts es feien visites constants a les seues respectives cases. «Com que en aquella època hi havia pocs cotxes, era molt agradable passejar pel carrer i raonar llarga estona», apunta. En allò que més diferències trobem entre els dos personatges és en la seua vida social. A diferència de Fuster, Pere Maria Orts no disfrutava en les tertúlies:

No m'agradaven aquelles reunions, perquè no parlava mai. Quan em tallaven dues vegades deixava de parlar. Finalment només em dedicava a escoltar el que deien els altres. I com que normalment allò que comentaven jo ja ho sabia, no em venia de gust anar-hi. (Orts 2008: 22)

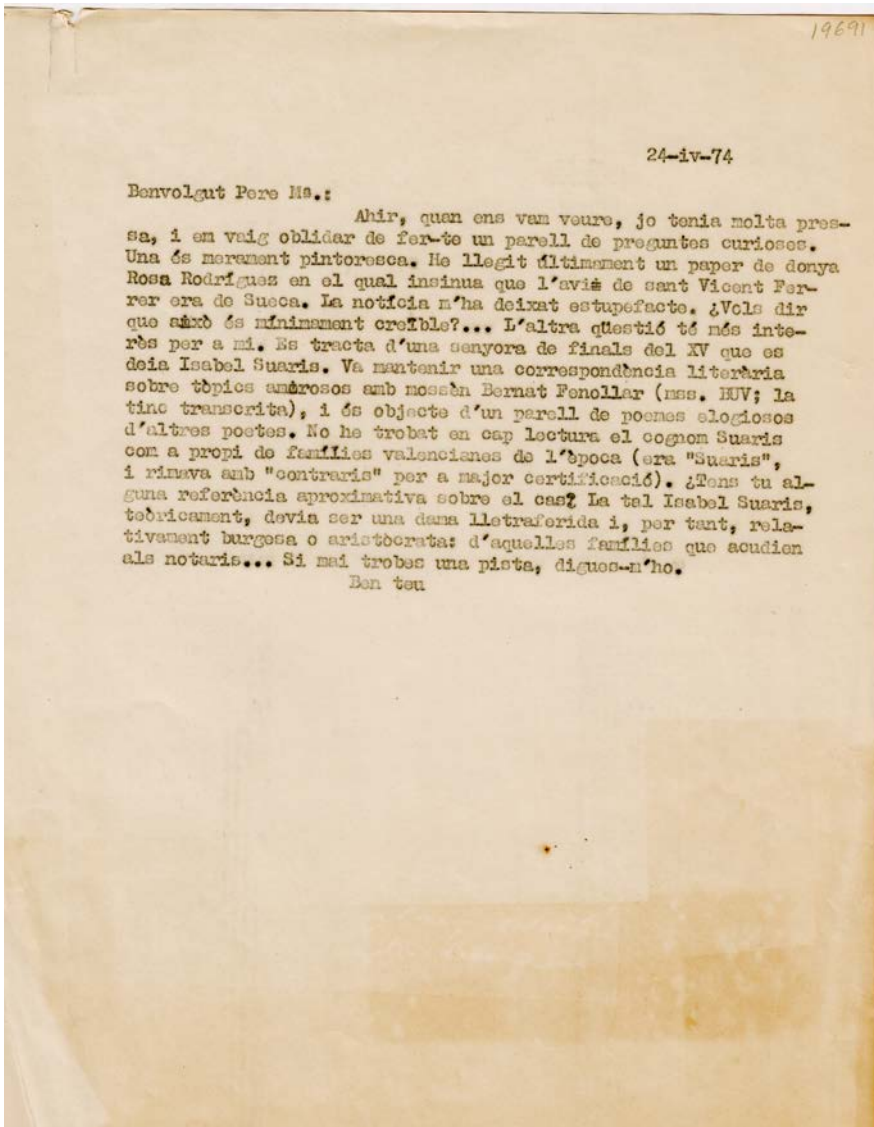
En l'entrevista que li va fer Antoni Ferrando per al llibre Pere Maria Orts i Bosch, mirades al passat, memòries al present (2021), l'historiador explica que en la Facultat de Filosofia i Lletres també va tindre companys com Jaume Bru i Vidal. Orts lloa Fuster per la qualitat dels seus textos i el compara amb Ortega y Gasset pel seu estil. També és crític en relació amb algunes qüestions, com es desprén d'aquests fragments:

Quan jo vaig tindre la primera notícia de les tesis que Joan volia defensar en Nosaltres, els valencians, del que hi deia, per les voltes que parlava amb ell, li comentava que hi havia coses molt encertades, però que n'hi havia d'altres que podien ferir la gent, perquè al Regne de València cal prendre'l tal com és, en el seu conjunt, i no se'n pot fer una dicotomia, una diferenciació entre una zona on parlen castellà i una altra on parlen en valencià-català. Si això es fa, ens quedem sense Regne de València... Malgrat els errors que puga haver tingut Joan, la seua posició és tot un esclat d'un nou modo de pensar, d'un nou modo de raonar, que d'alguna manera ens transmet als altres. És evident que per a replicar a Joan calia haver estudiat i haver-se format». (Ferrando 2021: 168)

Orts i Fuster no sempre coincidien, i de ben segur que degueren tindre debats ben acalorats. En aquest fragment de l'entrevista de Ferrando qüestiona la denominació de la llengua que utilitzava Fuster:

Joan Fuster, ja dels primers moments, va voler dir català al valencià. Hi havia gent que l'escribia i sabia que era la mateixa llengua, però defugia del nom de català. Quan Joan es va llançar a dir català

en Nosaltres, els valencians, jo li vaig dir que em semblava una mica atrevit i que algunes afirmacions no eren certes. En concret li vaig dir: «Joan, a un poble que no té —la majoria d'ell— el costum de parlar la seua llengua, sobretot a les grans ciutats, ¿com vas a dir-li ara que, en lloc de parlar en valencià, parlen en català? Això t'ho refusaran. Això s'ha de plantejar d'una altra manera més diplomàtica; de front no s'aconseguirà res» (Ferrando 2021: 169)

1973
València 20-8-78

Bén volgut Joan : He rebut, vaig rebre, la teua carta i la xerocòpia del document d'Alcoi.

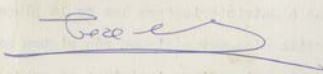
El document del llibre de la "Claveria" d'Alcoi n'és una nota que no admet altra interpretació que la de proporcionar al pintor una superfície uniforme, com un llenç, per pintar l'escut i el Sant Jordi. Tot el que han dit uns i altres em semblen ximpleries i games de que llurs noms ixquen ^{en} la premsa.

Els propers mesos van a ser molt "delicats" en la qüestió política nacional al País Valencià. N'hi ha que tindren molta cura en el que es fa per no donar lloc a "patrioteries" com les de la plaça de braus. No podem consentir que els partits d'esquerra (siguen com siguen són els únics que de certa manera recolcen el nacionalisme incipient al poble) perguen les municipals. No n'hi ha dubte

que amb la dreta d'ara no n'ha res a fer. Però si el poble munta les escales dels ajuntaments se ho tindran que pensar millor, sols la realitat de una guerra manant, valenciana d'aquella manera, farà que la dreta o espere que faça, pense més en valencià. La consciència nacional es molt baixa i no ho podem oblidar. Parla amb Eliseu i siga com siga moderació el 9 d'octubre, als premis i a l'aplec del Puig. Digueu-li també que estaré a Benidorm fins el dotze de setembre.

Si voleu vindre allí teniu la vostra casa, de veritat. La partida es diu Almafà, la finca és a la dreta (?) de la carretera, Altea-Benidorm, quasi enfront del restaurant El Cisne, n'hi ha una tenda de antiguetats quasi empotrada dins del arbrat de casa. Si no ho trobeu, si la persona a qui pregunteu és de la terra de seguida vos dirà on és, be pel meu nom o per la casa del Senyoret, que li hem de fer, aixina n'és aquest món.

Una abraçada

En una ocasió, el de Sueca va publicar un article sobre la Mare de Déu dels Desemparats al periòdic Levante-EMV, que a Orts no li va agradar gens. A més a més era en vespres de la seua festivitat. Quan es van trobar, l'historiador li ho va retraure, i l'assagista li va contestar que «no se li havia acudit cap altre tema». Pere Maria Orts li va dir: «Quan no se t'acudisca cap tema, no escrigues res» (Orts 2008: 15).

Malgrat aquestes diferències, Orts considerava que el seu pensament no s'havia separat mai del de Fuster, i tan sols divergien en certes qüestions, ja que ell era més pragmàtic. Una anàlisi de la correspondència ens permet observar l'enorme complicitat intel·lectual existent entre ells, en qüestions personals, com el telegrama de condol per la mort del pare de Fuster l'any 1966. Com a anècdota, en la primera carta que es conserva en l'arxiu, de l'any 1952, Pere Maria escriu en castellà i demana disculpes. Òbviament, el valencià era la llengua habitual de comunicació entre ells, però l'investigador no se sentia encara preparat per a fer-ne un bon ús. De forma habitual, els dos intercanvien informació sobre els avanços i descobriments en l'àmbit de la història i la literatura. Una relació epistolar amb gran dinamisme que, rellegida passat el temps ofereix un diàleg encara viu:

Fuster: «Ahir, quan ens vam veure, jo tenia molta pressa, i em vaig oblidar de fer-te un parell de preguntes curioses. Una és merament pintoresca. He llegit últimament un paper de donya Rosa Rodríguez en el qual insinua que l'avi de sant Vicent Ferrer era de Sueca. La notícia m'ha deixat estupefacte. ¿Vols dir que això és mínimament creïble?» (24/04/1974)

Orts: «Estimat Joan: et pregue em perdones la tardança en donar-te la informació [...] El que dius de Dña. Rosa és clar, una precipitació en treure conseqüències».⁸ (7/05/1974)

Fuster: «L'altra qüestió té més interès per a mi. Es tracta d'una senyora de finals del XV que es deia Isabel Suaris. Va mantenir una correspondència literària sobre tòpics amorosos amb mossèn Bernat Fenollar, i és objecte d'un parell de poemes elogiosos d'altres poetes. No he trobat en cap lectura el cognom Suaris com a propi de famílies valencianes de l'època... ¿Tens tu alguna referència aproximativa sobre el cas? La tal Isabel Suaris, teòricament, devia ser una dama lletraferida i, per tant, relativament burgesa o aristòcrata: d'aquelles famílies que acudien als notaris [...]» (24/04/1974)

8 En tots els casos hem respectat la redacció original de Pere Maria Orts a les cartes, amb algunes errades i faltes d'ortografia.

Orts: «Isabel Suaris per a mi es Isabel Suàrez, decendent de Llorens Suaris de Figueroa, de la família dels comptes, després ducs, de Feria. [...] El que és segur és que el Suaris és el Suàrez i a Castella es mudava de cognom amb una gran facilitat dins dels de la família fins a fer impossibles identificacions als arbres genalògics. Ja em diràs si et dones per satisfet amb el que es dic d'Isabel Suaris». (7/05/1974)

En altres cartes, Orts i Bosch fan comentaris i intercanvien impressions sobre el teatre a les esglésies i les festes religioses (1974), sobre la transcripció d'uns versos del poeta del segle XVI Jaume Gassull en escriptura gòtica (1975), sobre la família Borja (1985), i moltes sobre heràldica i la senyera, qüestions de les quals Orts i Bosch era especialista. La relació és tal que fins i tot hi ha confidències d'altres amics que tenien en comú, com el filòleg Manuel Sanchis Guarner. El 21 d'agost del 1978, Orts li conta a Fuster que ha parlat amb aquest sobre les paraules noi i noia, que «són molt modernes», ja que el primer document és de 1696 i «al País Valencià sols l'empren a Vinarós». Orts diu que quan li va comentar la informació trobada en documents sobre aquesta paraula, el professor «es va quedar com a escèptic o dubtós». El suecà Fermí Cortés, amic dels dos erudits, actuava d'intermediari en moltes ocasions. Cortés es va casar amb una parenta d'Orts i Bosch i va exercir més endavant d'advocat i representant de la família.

Durant els darrers anys del franquisme van reprendre el contacte assidu amb motiu de la preparació de la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*, de la qual Fuster era coordinador de continguts i Orts s'encarregava de l'apartat d'heràldica. L'historiador explicava en una entrevista com advertia l'assagista de l'avenir:

No penses en coses que són impossibles, perquè les coses impossibles no es donen. Quaranta anys de poder no vénen marcats només per un dictador, sinó per tota una sèrie d'interessos creats a l'exèrcit, les notaries, els jutjats, el funcionariat, etc. Tot plegat constitueix un món que no desapareixerà de la nit al matí», li deia [...]. I aquest pot ser l'origen del seu silenci posterior a la Transició [...]. El Fuster polèmic pràcticament desapareix. (Orts 2008: 24)

En les cartes trobem referències a l'intercanvi de llibres i documents publicats. És el cas del present que fa Pere Maria Orts i Bosch al de Sueca l'any 1976, quan publica el llibre amb la seua investigació de la Carta de Poblament de Benidorm. També parlen de política i fan referències a la

situació que travessava el país en plena transició i a punt de l'esclafit de la batalla de València que enfrontaria els sectors procedents del franquisme (a través del blaverisme) amb la universitat i l'esquerra pels símbols identitaris del poble valencià. El 20 d'agost del 1978, Pere Maria Orts li escriu el següent: «Els propers mesos van a ser molt delicats en la qüestió política nacional al País Valencià... No podem consentir que els partits d'esquerra (siguen com siguen són els únics que de certa manera recolcen el nacionalisme incipient al poble) perguen les municipals. No n'hi ha dubte que amb la dreta d'ara no hi ha res a fer. Però si el poble munta les escales dels ajuntaments se ho tindran que pensar millor, sols la realitat d'una esquerra manant, valenciana d'aquella manera, farà que la dreta o espere que faça, pense més en valencià». També li demana que trasllade a l'editor Eliseu Climent «moderació» per al 9 d'octubre i l'aplec del Puig i el convida a la seua finca de l'Almafrà de Benidorm. De fet, li dona les indicacions precises: «Si no ho trobeu, si la persona a qui pregunteu és de la terra de seguida vos dirà on és, bé pel meu nom o per la casa del Senyoret, que li hem de fer, aixina n'és aquet mon».

Pere Maria Orts i Bosch va tractar de posar llum en aquella batalla de símbols, amb la seua obra més coneguda, *Història de la Senyera del País Valencià* (1978), editada per Tres i Quatre, d'Eliseu Climent. Es tracta d'un estudi molt documentat i minuciós entorn de la bandera reial dels quatre pals de gules en el curs de la història valenciana.⁹ Durant els anys 1977 i 1978, Orts i Fuster intercanviaren parers sobre la senyera i se citaren per a entrevistar-se i parlar de l'assumpte. Aquesta obra intensificà la relació dels dos, i l'any 1978, Orts comentava en una altra carta el delicat moment polític per a la qüestió nacional al País Valencià, a la vegada que reiterava la invitació a visitar-lo a Benidorm. El 1978, quan el llibre ja estava enllestit, li demanà a Fuster que el revisara.

El llibre guardava certa relació amb l'escrit dos anys abans per Fuster, *El blau en la senyera*, i era també un encàrrec de Climent. Pere Maria Orts feia una defensa de les quatre barres com a bandera del País Valencià. Tenint en compte la seua ascendència social i el clima de violència anticatalanista desfermat per la dreta que vivia la ciutat de València, Orts hauria pogut renunciar a un treball d'aquelles característiques on, sense embuts, s'alineava amb les tesis del valencianismes d'esquerres:

La senyera de les quatre barres vermelles sobre camper d'or és un patrimoni inalienable. El País Valencià no pot renunciar-hi, no pot alterar-la perquè significaria perdre la continuïtat de la seua història, trencar amb l'ahir, sense el qual és inviable l'avui i el demà. (Orts 1979)

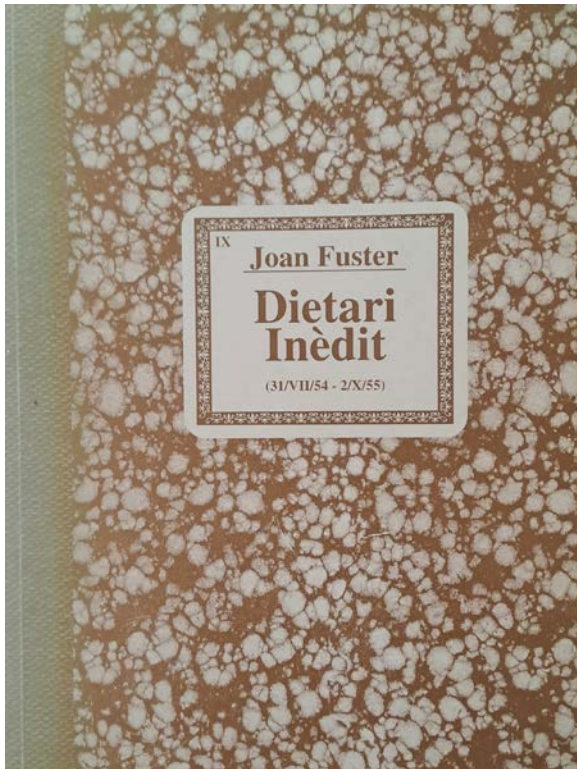
9 De l'*Enciclopèdia.cat*: <<https://www.enciclopedia.cat/diccionari-dhistoriografia-catalana/pere-maria-orts-i-bosch>>, consultada el 21 de març del 2023.

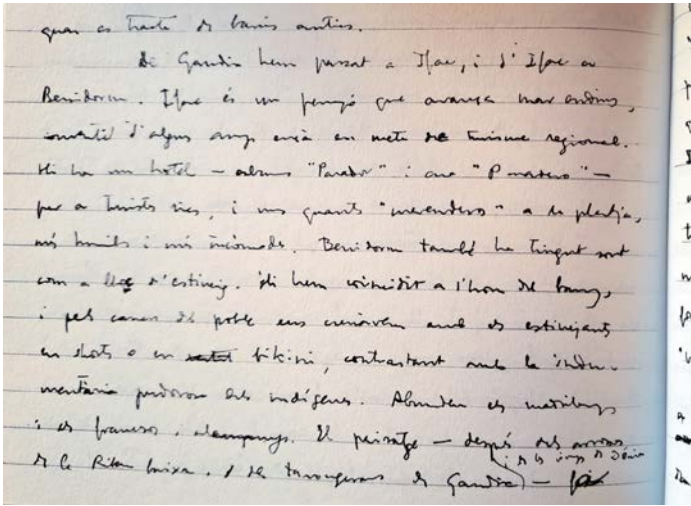
L'any 1985, Orts li escriu a Fuster i li comenta diverses qüestions sobre la castellanització del País Valencià, amb dades extretes de la seua observació de la llengua utilitzada als documents dels arxius oficials del Regne. «En aquest problema de la castellanització del País, els que tingueren un protagonisme fonamental foren els jesuïtes...» Orts explica que el Col·legi de Sant Pau va obrir les seues portes el curs 1545-1546, i que «després de rodar per distints llocs de la ciutat va anar a instal·lar-se on avui està l'Institut Lluís Vives». En aquest centre, afirma, «es formà la gent que tenia que accedir al poder a València del XVI al XIX... allí dins tothom parlava en castellà». Continua explicant la situació a la Marina Baixa. «A La Vila Joiosa hi havia agustins, a Altea franciscans i a Callosa d'en Sarrià caputxins i aquella contrada ha conservat o va conservar el seu valencià pur fins que s'establiren les escoles d'ensenyament públic. Els frares que caigueren per la Marina es valencianitzaren».

3. La primera visita a Benidorm

Joan Fuster visità per primera vegada Benidorm el 13 d'agost del 1955, amb trenta-tres anys, quan anava de camí cap a la ciutat d'Elx per a veure un assaig de La Festa o El Misteri (Fuster 2004: 252-259). Una excursió en autocar, de caràcter «familiar», que qualificà de poc «suggestiva» i amb moltes «molèsties», ja que eixien de Sueca a les cinc del matí i arribaven vint-i-quatre hores després, amb «quatre estacions abans d'arribar a Elx: Gandia, Ifac, Benidorm i Alacant». Fa quasi setanta anys, les comunicacions per carretera estaven lluny de les actuals, però el ritme del passeig li va permetre les visites i les observacions del paisatge, amb uns interessantíssims apunts sobre la realitat que observava. L'any 1994 es va publicar un primer facsímil que reproduïa aquest text manuscrit (Fuster 1994), i l'editorial Bromera va editar l'any 2004 el mateix dietari ja editat, amb introducció i notes de Francesc Pérez Moragon. El seu diari arreplega l'entrada sota l'epígraf «14, tarda», és a dir, el mateix 14 d'agost per la vesprada quan a penes acabava d'arribar del viatge, són per tant unes notes en calent.

Benidorm també ha tingut sort com a lloc d'estiueig. Hi hem coincidit a l'hora del bany, i pels carrers del poble ens creuàvem amb els estiuejants en shorts o en bikini, contrastant amb la indumentària pudorosa dels indígenes. Abunden els madrilenys i els francesos i alemanys. (Fuster 2004: 254-255)

A Fuster li sorprèn la naturalitat amb què es barregen «estiuejants» i «indígenes» i al·ludeix a les nacionalitats dels primers visitants. La referència a la dura situació econòmica del poble explicaria el futur d'aquest nucli de gent dedicada majoritàriament a la mar i a la terra: «El paisatge —després dels arrossos de la Ribera Baixa, dels tarongerars de Gandia i de les vinyes de Dénia— fa una impressió de modèstia econòmica bastant accentuada: això fa suposar que el turisme deu haver estat ben rebut». Després, l'assagista continua apuntant amb la seua habitual perspicàcia que les platges de la Marina «i les que segueixen fins a Alacant, són, segons sembla, molt apreciades, més que les de la resta del litoral valencià». I acaba aquesta descripció amb una comparació: «Benidorm, en realitat, no té res de particular, com a lloc d'estiueig; fa la mateixa calor, si no més, que al Perelló i Vinaròs; potser les platges hi són més netes, però tampoc no se'n passen».

Aquell any 1955, els habitants de Benidorm parlen valencià i «viuen encara prou encarats a València», diu a les mateixes anotacions Joan Fuster, que ho atribueix en part a la seua pertinença la diòcesi de València. A més, la ruta pels pobles de la Marina li permet afirmar que aquestes localitats, més valencianes, tenen «desdeny per Alacant ciutat, la jerarquia administrativa de la qual els és molesta: no es resignen, per una lògica rivalitat de poblacions riques i vitalíssimes, a acceptar un Alacant mediocre, artificial i murcianitzat».

L'escriptor aprofundí anys després en la valencianitat d'algunes comarques com La Marina en la seua obra més reeditada, *Nosaltres els valencians*:

Els 'alacantins' vertaders —els que volen distanciar-se o, si més no, diferenciar-se, dels altres valencians— són els de les comarques més meridionals ... Un home d'Alcoi o de Dénia, de Benidorm o d'Altea, se sent i es diu, solament valencià. L'«alacantinisme» de la gent de la Marina o de les Serres d'Alcoi és administratiu i encara gràcies. (Fuster, 1962: 212-213)

L'impacte de Fuster en la seua primera visita a Benidorm fou tal que li ho contava per carta a Ernest Martínez Ferrando, escriptor, historiador i director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. En una de les cartes, signada a Sueca el 25 d'agost de 1955, recorda el seu pas per Benidorm l'any anterior. Es mostra fascinat per la festa del Misteri d'Elx, i, amb to desenfadat, diu que van parar a aquesta ciutat «a veure cuixes de banyistes». La referència forma part del llibre *Correspondència 3* editat per Tres i Quatre. La correspondència de Joan Fuster amb Ernest Martínez Ferrando que custodia la Biblioteca de Catalunya consta de 180 escrits, i aquesta no és l'única referència a la ciutat. El 22 de desembre del 1960 l'historiador li conta que anirà a descansar a Benidorm: «Potser m'arrimi al cursi Benidorm, que a l'hivern deu oferir un ambient més potable», el que contrasta, segons l'historiador, amb «el fred d'Utiel».

Segons el Corpus Informatitzat del Valencià de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (Cival), la cita que fa Fuster del «bikini» en aquest dietari en què narra la visita a Benidorm, constitueix la primera vegada que se cita en valencià/català la peça de roba que havia creat uns pocs anys abans, en 1946, el dissenyador francès Louis Réard. La presentació a París havia suposat una autèntica bomba. I potser es el que pretenia. De fet, Bikini era el nom d'una illeta d'esculls coral·lins mig perduda en la immensitat del Pacífic, on s'acabava de fer la primera prova amb una bomba atòmica per a avaluar la seua capacitat destructiva.¹⁰

El Benidorm que va descobrir Fuster l'any 1955 era un xicotet poble d'uns 3.000 habitants, que encara no havia aprovat el Pla General d'Ordenació Urbana (PGOU)—el qual definiria la seua trama urbanística—, ni el Festival Español de la Canción —que llançaria a l'estrellat a Julio Iglesias o Raphael—, ni encara eixia en el No-Do (Castillo, 15/08/2022). Pere Zaragoza Orts (Benidorm 1922 – 2008), amic personal de Franco, va ser l'alcalde que transformà turísticament la ciutat de la Marina Baixa, convertint un xicotet poble mariner en una potència econòmica. Zaragoza portava cinc anys d'alcalde i ja havia posat en marxa desenes d'iniciatives de promoció per a convertir-lo en la metròpoli que és hui en dia. S'ha fet proverbial la història segons la qual, Benidorm va ser la primera ciutat on es va autoritzar oficialment l'ús del biquini a les platges i a tot el terme municipal. Segons aquesta versió, Pere Zaragoza va signar l'any 1953 un decret que va provocar que l'Arquebisbe de València li incoara un expedient d'excomunió, el que va desencadenar un viatge en motocicleta «vespa» al Palau del Pardo per a demanar ajuda a Francisco Franco. L'alcalde va difondre aquesta versió, que fins i tot s'ha portat al cinema amb el curtmetratge *Biquini: una historia real* (2014), d'Óscar Bernácer. L'absència de documents que acrediten el relat de Zaragoza —el decret municipal o documentació de l'Arquebisbat— ha fet dubtar sobre la veracitat dels fets, qüestionats per testimonis entrevistats per Bernácer en el documental *El hombre que embotelló el sol* (2016), i, més recentment, per estudiosos com Francisco Amillo, Juan Antonio Ríos o Carlos Salinas (Amillo 2022)

En 1955, quan fa les observacions sobre Benidorm, Joan Fuster està en un moment de canvis personals i professionals —el trencament amb el grup Torre liderat per Casp i Adlert— i encara ha de consolidar la seua presència

¹⁰ Del web de l'AVL, secció *La paraula del dia*: <<https://www.avl.gva.es/es/web/publicacions/biquini>>, i del *Corpus Informatitzat del Valencià* de l'AVL: <<http://cival.avl.gva.es/cival/buscador.jsp?paraula=biquini>>, consultades el 14 de març del 2023.

pública com a articulista, estudiós de la història cultural i pensador cultural, fins a convertir-se en un dels valencians més rellevants de tot el segle.

3. Benidorm en la revista Destino

Joan Fuster va publicar cinc anys després, el 13 d'agost de 1960, un article a quatre columnes en la revista *Destino*, titulat «Benidorm, parada y fonda», en el qual es desfà en elogis cap a la ciutat i els seus dirigents (Fuster 1960).

El caso de Benidorm es ejemplar. Admira comprobar la rapidez, la limpieza y el aplomo con que la gente de este bello lugar del sur valenciano ha realizado la tarea de convertir un paraje agrario absolutamente mediocre, en una feliz oportunidad de turismo veraniego.

Amb una economia molt precària, es comprén segons Fuster, que el veïnat emigrara, «pero alguien, hace tiempo, descubrió que existía una opción por explotar para los benidormenses: la playa, el clima, la hospitalidad. El negocio podía ser salvador. Y lo ha sido.» El text és una clara apologia de Pere Zaragoza, al qual no cita directament. De fet, no hi ha constància documental que el coneguera personalment encara en aquell moment.

«Benidorm es la playa más animada de todo el país valenciano. Ha superado, y con creces, al mismísimo y vecino Alicante, presunta ‘playa de Madrid’», afirma Fuster en l'article de la revista. L'autor atribueix l'èxit al fet que «se ha puesto un gran tacto y una hábil inteligencia para conseguir la clientela». Fuster parla eufemísticament dels managers de la «aventura turística de Benidorm», que «saben lo que se hacen, y no cesan de promover eficaces trucos propagandísticos que proyecten sobre el nombre de su pueblo una importante expectación», i cita un dels trucs, el Festival de la Canción, que havia començat just l'any anterior y «reúne por unos días en torno a Benidorm, la atención de grandes masas de aficionados al bolero y al cha-cha-cha... la ola de popularidad que el certamen despierta, resulta indiscutiblemente provechosa para el prestigio turístico de Benidorm».

Com ja feu en el text del 1955, Fuster dedica la part final de l'article de Destino a parlar de la valencianitat del poble en una interessant reflexió en la qual al·ludeix sense anomenar-les a las autoridades locales:

Benidorm ha sabido preservarse en su clara autenticidad de pueblo valenciano. Esto es importante. El turismo suele tener la pega de inducir a la despersonalización a las poblaciones que suelen vivir de él.. Un gesto simpático, però a la vez listo y sabio, de las autoridades locales, ha sido el de restaurar en los rótulos de las esquinas los nombres típicos de las calles en la lengua del país. El hecho, a simple vista, no tiene transcendencia, pero en el fondo, sí. Es como una afirmación de personalidad, de fidelidad a ellos mismos, que los vecinos de Benidorm han hecho. (Destino, nº 1.201)

La principal autoritat era Pere Zaragoza, un gran defensor de les tradicions valencianes, que en un context hostil cap a la cultura autòctona feia discursos en valencià, portava la senyera al vehicle junt a la bandera espanyola, defensava els servicis comarcals i també retolava els noms dels carrers en valencià. De fet la llengua que s'utilitzava als plens municipals era el valencià. Aquestes idees procedien, segons testimonis de l'època, d'un dels seus principals col·laboradors, l'almirall Julio Guillén Tato.

El benidormer Rafael Alemany, catedràtic de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant, posa en valor el text en la Revista de Festes Patronals de Benidorm del 2022 i destaca per «interessants i elogioses» les reflexions realitzades per Fuster «just en el moment en què Benidorm iniciava la seua transformació socioeconòmica». Alemany matisa: «És clar que són reflexions de fa més de mig segle llarg i que no podem assegurar que hui seguirà subscriuint-les, però val la pena divulgar-les».

4. El País Valenciano

4.1 Lloa a Benidorm

Set anys després de la primera visita i dos després de l'article descrit anteriorment, el 1962, l'escriptor torna a fer referència a la ciutat de la Marina Baixa en una de les seues principals obres, El País Valenciano. Aquesta guia de

viatges va ser un encàrrec de l'editorial Destino, que feia una sèrie de llibres d'alta qualitat sobre les diferents regions d'Espanya. Josep Pla, José María Pemán, Pío Baroja o Gaspar Gómez de la Serna foren alguns dels que signaren els volums. Joan Fuster va rebre l'encàrrec sobre el País Valencià, el que va sentar molt malament a un dels qui aspirava a firmar el treball, José Ombuena, periodista que junt amb altres elements conservadors valencians va iniciar una campanya contra Fuster, primer al *Levante* i després en *Jornada* i *Las Provincias*.

Les línies que Fuster dedica a Benidorm continuen amb l'elogi de la ciutat:

Benidorm era un pueblo de labriegos y pescadores; padecía, además el endémico dolor de la sequía propio de la comarca. De siete u ocho mil habitantes que tuvo un tiempo, bajó a los dos mil. Un día, alguien propago las excelencias —notorias— de su playa arenosa, protegida al Norte por la Serra Gelada, y acudieron los primeros veraneantes. Hoy está invadida de hoteles de primera y familias centroeuropeas. En una colina, el pueblo se remoza y alegra.

Sin duda, Benidorm es ahora el lugar valenciano de mayor prestigio turístico. En general, la costa de la Marina está sacando un buen partido de las delicias de su mar y su temperatura, y Benidorm va a la cabeza de esta explotación. Los más viejos de la localidad se hacen cruces ante el descoco indumentario y el poliglottismo de los clientes. “La felicidad y la inocencia se han perdido”, concluía con ellos don Gabriel Miró. Quizá se habrán perdido, si alguna vez las hubo: no lo sé. Pero más cierto es que Benidorm progresa y se defiende como nunca. El negocio de la hostelería tiene anchas posibilidades, y la gente no ha de emigrar ya. (Fuster 1962: 398-402)

En aquest fragment de *El País Valencià*, destaquem la referència de nou a la poca vestimenta dels turistes: ara ja no parla de biquini, sinó que al·ludeix directament al descoco i a la pèrdua de la innocència. Fuster afirma que els vells «se hacen cruces», una clara referència als fets ocorreguts molt poc abans, i dels quals, molt probablement, tindria coneixement. Ens referim a la missió evangelitzadora per part de l'església catòlica que va tindre lloc en desembre del 1961 i que va culminar amb la col·locació d'una gran creu de fusta dalt de la Serra Gelada (Lopez, 2012), la qual va ser portada al coll pels benidormers per a demostrar que la localitat no era tan frívola com se la tenia. Pere Zaragoza bromejava amb la proposta del bisbe d'Oriola-Alacant, que volia posar un cartell a l'entrada de la població amb la llegenda «El Infierno» com a castic per permetre l'ús del biquini.

Pensaven que amb aquella acció i la creu, que encara figura hui en lloc preferent convertida en privilegiat mirador, redimirien els pecats.

En el text, Fuster també al·ludeix a l'enlairament de l'economia local, resultat del turisme, i apareixen les paraules «invasió» i «explotació», perquè ja s'endevinava el brutal canvi demogràfic i de paisatge que s'anava a produir i que hui és una evidència.

Per últim, l'assagista cita l'escriptor Gabriel Miró i la frase amb la qual tanca el capítol que dedica a Benidorm en *Años y leguas*, publicat l'any 1926, és a dir, quasi quatre dècades abans. Com ja hem dit, no hi ha dubte que Fuster va llegir l'autor alacantí i el retrat que aquest va fer dels pobles de la comarca el va ajudar en el seu treball. El de Sueca explicita en el text que *Años y leguas* és la seua «guia» en el recorregut per la Marina. Miró, amb casa a Polop de la Marina, criticava la transformació urbanística i sociolingüística que el primer turisme estava provocant a Benidorm:

No hay fábricas; pero sus dueños han venido desde las ciudades, después de la guerra europea, atravesando en sus automóviles los collados bravíos y las hoces abruptas de Aitana. Benidorm es el baño disantero de ricos en vacaciones. Delante del baño abren sus residencias de verano como una sombrilla de membranas recortadas; residencias que han trastornado la fisonomía originaria de Benidorm y la lengua de las gentes con las líneas apócrifas y el concepto de chalet de t repercutida entre los dientes lugareños.

La felicidad y la inocencia se han roto.

Joan Fuster veia el turisme com una oportunitat. Ho demostra en l'entrada «Xenofòbia» del *Diccionari per a ociosos* (Fuster 1964: 284): «Només la moderna expansió del turisme comença a derogar aquest principi de vella prosòpia sentimental: ara el foraster se'ns presenta com a client». Amb aquestes paraules elogia les virtuts que el turisme podia reportar, en contraposició amb el sentiment que desperta la xenofòbia i que critica obertament.

4.2 Conseqüències de l'article

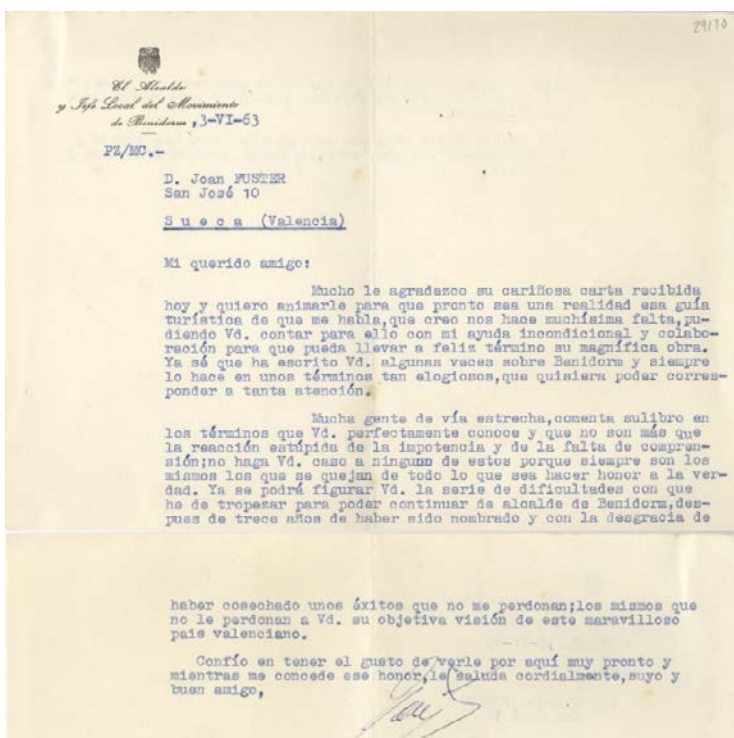

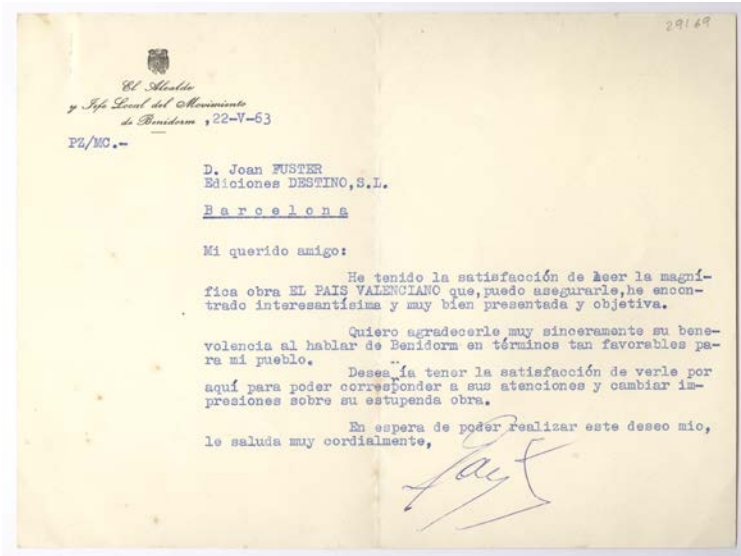
L'apartat de *El País Valenciano* dedicat a Benidorm va suposar tot un revulsiu en la població, i és que, en plena tasca promocional, era vital que aquesta guia deixara en bon lloc la ciutat davant les altres competidores. El 22 de maig del 1963, l'alcalde Pere Zaragoza envià la primera carta a Fuster, dirigida a l'editorial Destino en Barcelona. Es tracta d'un escrit molt afectuós de l'alcalde en el qual es dirigeix com «mi querido amigo» i es pronuncia en aquests termes: «He tenido la satisfacción de leer la magnífica obra EL PAÍS VALENCIANO que, puedo asegurarle, he encontrado interesantísima y muy bien presentada y objetiva». Zaragoza li agraeix la «benevolencia al hablar de Benidorm en términos tan favorables» y el convida a la ciutat «para poder corresponder a sus atenciones y cambiar impresiones sobre su estupenda obra».

La segona carta de Pere Zaragoza té data del 3 de juny del 1963 i ja va adreçada al seu domicili de Sueca (i no a l'editorial com havia fet anteriorment). Zaragoza li agraeix la «cariñosa carta recibida» i es posa a la seua disposició: «le ofrezco mi ayuda incondicional y colaboración para que pueda llevar a feliz termino su magnífica obra». Pel contingut de la segona carta de Zaragoza a Fuster, enviada tan sols onze dies després, sabem que el de Sueca va contestar i, a més de fer-ho ràpidament, ho feu en uns termes igualment afectuosos. Sorpren la celeritat a contestar, amb el munt de compromisos epistolars que tenia l'assagista, el que es pot atribuir principalment a la gratitud que li arriba en un moment en que ho necessitava. Lamentablement, ni el Fons Documental Pedro Zaragoza Orts

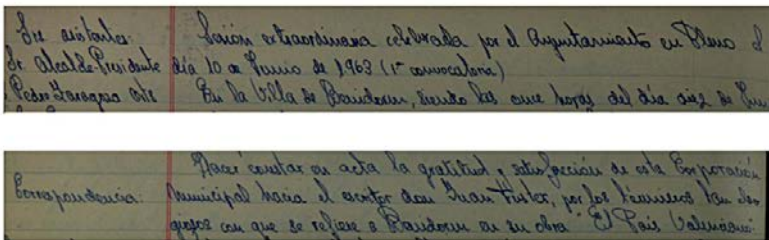
en la Universitat d'Alacant, ni l'Ajuntament de Benidorm, ni la seua família conserven aquesta ni cap altra carta de Fuster. El més lògic és que les cartes figuraren als llibres de registre de documents i a la correspondència d'entrada que es conserva a l'Arxiu Municipal de Benidorm, però no n'hi ha rastre. Per la resposta es pot deduir que Fuster es queixava dels atacs que estava patint i per la campanya en contra d'ell d'Ombuena, el que va provocar la solidaritat de l'alcalde.

Com hem dit, Fuster era víctima d'una campanya de desprestigi dels sectors valencians més conservadors, i s'hauria lamentat per carta a l'alcalde de Benidorm, franquista i falangista, i aquest ho atribuïa a la «reacción estúpida» de «gente de vía estrecha». El batlle, en un to molt afectuós consolava l'escriptor: «siempre son los mismos los que se quejan de todo lo que sea hacer honor a la verdad». A més, se solidaritzava i assimilava les dificultats que els dos tenien: «no me perdonan los éxitos cosechados», d'igual forma que «no le perdonan su objetiva visión de este maravilloso país valenciano». Estem davant de dues personalitats rellevants i aparentment antagòniques, però amb molts més punts de connexió que l'any del seu naixement (Castillo 1/01/2023).

Pere Zaragoza es quedaria preocupat de l'estat d'ànim de Fuster i volgué anar més enllà i oferir una resposta institucional. Per aquest motiu, probablement, eleva una proposta al ple de la corporació municipal de Benidorm una setmana després, el 10 de juny de 1963, en la qual s'aprova el següent: «Hacer constar en acta la gratitud y satisfacción de esta corporación municipal hacia el escritor don Juan Fuster, por los términos tan elogiosos con los que se refiere a Benidorm en su obra El País Valenciano».

En la tercera i última carta, el 15 de febrer del 1964, Zaragoza empra un to més distant i, curiosament, parla de Región Valenciana en lloc de País Valencià com havia fet en anterioritat. Sembla que Fuster li ha demanat informació de la ciutat i l'alcalde li remet exemplars del butlletí municipal.

Amb el temps, tot apunta a un distanciament dels dos personatges i no hi ha cap altre testimoni de correspondència ni altres referències. Això sí, des del seu entorn familiar i personal reconeixen l'admiració que es tingueren i que es feren regals —llibres dedicats—, si bé no hem pogut confirmar si es conegueren personalment. Les tres cartes de l'alcalde que figuren entre la correspondència de Joan Fuster dipositada en la Biblioteca de Catalunya confirmen la sintonia entre dos figures avançades al seu temps, cosa que ja s'intuïa a través dels textos en què l'escriptor parla de la ciutat turística i que també confirma l'entorn i la família del batlle.

Durant els anys noranta, Pere Zaragoza, ja apartat de la política, va fer palés a través de les seues col·laboracions en l'ABC —en la columna *Mis caras del moro* en feia una anàlisi periòdica de l'actualitat— el rebuig frontal a la idea de Països Catalans, va convertir Jordi Pujol i la seua gestió en el centre de les seues crítiques, i també arribà a convergir amb el secessionisme lingüístic. No obstant això, Zaragoza utilitzava Joan Fuster com a font d'autoritat quan defensava la denominació La Marina com a topònim comarcal, en compte de la divisió popularitzada de Marina Alta i Marina Baixa (*Mis caras del moro*, 25/12/1994). L'exalcalde no consentia que ningú li donara lliçons de defensa d'allò valencià. En altre article (*Mis caras del moro*, 8/3/1995) criticava el Bloc de Progrés Jaume I que s'havia constituït al voltant d'Acció Cultural del País Valencià, per utilitzar la imatge del Rei Jaume I i acusava la Generalitat catalana de manipular-los en un «uso ilegítimo de los bienes y medios que nos pertenecen a todos», uns «vanidosos y napoleoncitos dirigentes». Una relectura del seu testament ideològic —una recopilació de *Mis caras del moro* va ser editat per ell mateix— deixa constància de les contradiccions i els encerts de l'alcalde:

Creo que puedo comentar libremente todo lo relacionado con lo valenciano pues en el año 1952, el Ayuntamiento de Benidorm, siendo yo su alcalde, rotuló las calles de mi viejo pueblo de nuestra amada y también lengua vernácula y nunca he ocultado mi adhesión sincera a potenciar lo regional y provincial, procurando decentralizar nuestra administración, però dentro de la conveniente y respetable unidad de España. (Zaragoza 2000: 232)

Es tracta d'aquella iniciativa que felicitava públicament Joan Fuster a la revista *Destino* el 1960. Dos personatges antagònics que conflüiren en el progrés i en qüestions avançades als seus temps, el que part de la societat conservadora no estava disposada a tolerar.

5. Conclusions

La relació de Joan Fuster amb Benidorm fou més intensa del que en un principi podríem presagiar, si tenim en compte les visites a la ciutat que va fer i les referències que apareixen en la seua extensa obra. L'escriptor deixa un testimoni de gran valor, atés el moment històric en què es troba la ciutat i ell mateix (Castillo, 27/12/2022). En l'àmbit econòmic, Fuster fa una bona anàlisi i reconeix ja en els primers escrits que l'única eixida que tenia Benidorm era el turisme i felicita els dirigents de la població per haver detectat aquest potencial. L'escriptor es troba fascinat pel que ocorre a Benidorm. En aquest sentit, cal destacar la lloa a les iniciatives municipals portades a terme a finals dels anys cinquanta i principis dels seixanta, tot i reconèixer que algunes no són del seu gust personal. L'assagista enalteix el treball de les autoritats locals i destaca que, malgrat haver-se dedicat econòmicament al turisme, Benidorm manté la seua personalitat gràcies a iniciatives com la retolació dels noms dels carrers en valencià. L'idioma estava prohibit, però a Benidorm es portaven a terme activitats de normalització lingüística impensables en ple règim en qualsevol altre indret. L'assagista de Sueca enalteix el sentiment de valencianitat que troba a Benidorm, una característica que li provoca una major sintonia amb la capital, València, que amb les comarques del sud, la qual cosa entronca amb la visió que té del País Valencià.

Malgrat les diferències ideològiques, trobem una sintonia plena de Fuster amb l'alcalde Pere Zaragoza, el motor de la transformació de Benidorm,

una persona de la seua mateixa generació situada en les antípodes del seu pensament polític, però amb la qual troba una total empatia, al trobar-se tots dos amb el rebuig incomprendible d'una part de la societat. Destaquem també l'amistat de Joan Fuster amb Pere Maria Orts i Bosch, un any major que ell, amb qui estava unit pel veïnatge a Sueca i per tindre preocupacions sobre la història dels valencians. Aquesta relació va tindre diferents etapes: la infància a Sueca, els anys a la Universitat de València i les col·laboracions durant els anys setanta i vuitanta. Els dos erudits han tingut una gran sintonia personal i molts punts de coincidència. Malgrat les constants invitacions a Benidorm d'Orts —i d'altres amistats—, Joan Fuster no hi ha constància que visitara més vegades la ciutat.

9. Referències bibliogràfiques

- ALMIÑANA OROZCO, Pasqual (2011). «De quan Sylvia Plath va vindre a Benidorm». Sarrià 6: 82-115.
- ALMIÑANA OROZCO, Pasqual (2022). «Vicent Andrés Estellés, Benidorm i Sylvia Plath». Sarrià 18: 41- 57.
- AMILLO, Francisco (2022). «L'alcalde de Benidorm Pedro Zaragoza Orts i les dues històries del biquini». Sarrià 18: 59-79.
- CASTILLO, Sergi (15/8/2022). «De quan Joan Fuster parlava del 'biquini' i del 'descoco' en el seu primer viatge a benidorm». Eldiario.es, <https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/eldiario-de-la-cultura/quan-joan-fuster-parlava-bikini-i-descoco-seu-primer-viatge-benidorm_132_9236540.html>.
- CASTILLO, Sergi (27/12/2022). «Un Benidorm de poesia». El Temps, nº 2.011, p. 44-49.
- CASTILLO, Sergi (1/01/2023). «Joan Fuster i Pere Zaragoza, l'amistat de dos personalitats antagòniques». Alicante Plaza, <<https://alicanteplaza.es/joan-fuster-i-pere-zaragoza-lamistat-de-dos-personalitats-antagoniques>>.
- FERRANDO FRANCÉS, Antoni (2021). Pere Maria Orts i Bosch, mirades al passat, memòries del present. Editorial Afers i AVL, València.
- FUSTER, Joan (13/08/1960). «Benidorm, parada i fonda». Destino, nº 1.201.
- FUSTER, Joan (1962). El País Valenciano. Destino, Barcelona.
- FUSTER, Joan (1962). Nosaltres els valencians. Edicions 62, Barcelona.
- FUSTER, Joan (1964). Diccionari per a ociosos. A.C., Barcelona.
- FUSTER, Joan (1994). Dietari inèdit (31-VII-54/2-X-55). Facsimil. Aigua de Mar, Altea. No venal.
- FUSTER, Joan (1999). Correspondència, 3. Tres i Quatre, València.
- FUSTER, Joan (2004). Dos quaderns inèdits (20-IV-1954/31-VII-1954 i 31-VII-1954/2-X-1955). Bromera, Alzira.
- LÓPEZ, Raquel (6 de febrer del 2012). «La cruz, 50 años en lo alto de Benidorm». Información, <<https://www.informacion.es/benidorm/2012/02/06/cruz-50-anos-alto-benidorm-6868955.html>>, consultat el 16 de març del 2023.
- MIRÓ, Gabriel (1926 [1949]). Años y leguas. Barcelona. Tipografia Altés.
- ORTS I BOSCH, Pere Maria (1979). Història de la senyera del País Valencià. Tres i Quatre, València.
- ORTS I BOSCH, Pere Maria (2008), dins de Ser Joan Fuster. 33 visions sobre l'escriptor. Universitat de València.
- ZARAGOZA ORTS, Pedro (2000). Mis caras del moro. Zarivars, Benidorm.